

МАРИЯ-АНА ДИРИГЪЛ
Старославянски институт – Загреб
✉ duerrigl@stin.hr

ЕДНА КЪСНА РЕФЛЕКСИЯ НА ХЪРВАТСКАТА ГЛАГОЛИЧЕСКА ПИСМЕНОСТ

Една тетрадка, написана в село Сали на Дуги Оток в началото на XIX в., съдържа тридесетина страници с различно съдържание. Днес се пази в Архива на Хърватската академия на науките и изкуствата в Загреб със сигнатура IV a 80/17. Първата част на тетрадката е изписал анонимен свещеник и в по-голямата си част съдържа текстове с религиозно-поучителна тематика, част от апокрифното Протоевангелие на Яков и част от текста със заклинания на св. Сисиний. Втората част на тетрадката е изписал селянинът Мате Пухов, който заедно със заклинания е записал и текстове с анекдотичен характер, бележки във връзка със семейството си и няколко медицински записки. Въпреки че е създадена във време, когато в Хърватия вече съществува богата литературна продукция, културно-историческата важност на тетрадката е точно в това, че показва съществуването на различни парадигми в една област и оцеляването на някои съдържания през вековете. Тази тетрадка е като малък „пътник през времето“ и не само ясно показва феномена двуписменост (глаголица, латиница) на един далматински остров в началото на XIX в., но показва и кои стари съдържания с векове са били преписвани и по този начин са избягвали забравата.

Ключови думи: хърватска глаголическа литература, XIX в., Сали (Дуги Оток), народна литература, манастирска медицина, рецепти, практически записки

Marija-Ana Dürrigl
Old Church Slavonic Institute – Zagreb, Croatia
✉ duerrigl@stin.hr

A CROATIAN GLAGOLITIC NOTEBOOK FROM THE EARLY NINETEENTH CENTURY

A notebook of around thirty pages written in the Glagolitic script in the first quarter of the 19th century is today kept at the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb (sign. HAZU IV a 80/17). It comprises texts written by two hands – one by an anonymous cleric and the other by the peasant Mate Puhov. It was written in Sali, a small community on Dugi otok, part of the Zadar archipelago. Although small and of no literary significance, such a source can be a valuable testimony of the survival of Glagolitic literacy in southern Croatia. It also points to the kinds of texts and content which came down from the medieval period, e.g. part of the apocryphal Protoevangelium Jacobi and an incantation/amulet against (female) demons, some pastoral texts on moral

issues, as well as three recipes and a prayer against various illnesses. This notebook appears like a „traveler through time“ inasmuch as it sheds light on forms of popular literacy (if not literature) that survived through centuries, in a time when Croatian literature took on a new course. It is also proof of dual literacy (i.e. of literacy in Glagolitic and Latin script) on a Dalmatian island in the early 19th century.

Keywords: Croatian Glagolitic literature, 19th century, Sali (Dugi Otok), folk literature, medical recipes, practical texts

I.

В село Сали на Дуги Оток¹ в задарския архипелаг в началото на XIX в., с два почерка (две ръце) са изписани с курсивна (бързописна) глаголица (с присъствието на латинските букви I, M и O) около трийсет страници от една *тетрадка*, която днес се пази в Архива на Хърватската академия на науките и изкуствата в Загреб със сигнатура IV а 80/17. Вйекослав Штефанич датира ръкописа от 1826 г. или по-късно и заключава, че първата част е написал някой „духовник“, а втората част – селянинът Мате Шимонцин (Шимунцин) Пухов, чийто препис Штефанич нарича „тежък и примитивен“² ([8] Щефанич 1970: 233). Съдържанието на тази тетрадка е доста разнообразно. Непознат (т.е. анонимен) свещеник е преписал част от Протооевангелието на Яков, изключително популярен апокриф, който присъства в хърватските глаголически бревиари (чете се на Благовещение, 8 декември), както и наративен текст на Анселм Кентърбърийски ([8] Щефанич 1970: 234) за милосърдието на Дева Мария към всички³. Следователно може да се предположи, че тези два по-кратки текста произхождат от някой бревиар или подобен извор, който е бил всекидневно четиво на духовника (свещеника). Освен това тук има и песен с коледно съдържание в шестсричен стих, както и въпроси и отговори по някои етични, пастирски и богословски въпроси. Въпросоответната форма е била изключително популярен дидактически „жанр“ през Средновековието. Селянинът (ратай) Мате Пухов пък е писал различните бележки, свързани с домашното стопанство, почерпани от извори тип *anecdota* или със семейните и стопанските събития, а също и няколко записки, които могат да се нарекат „медицински“. Преписал е и част от текста със заклинанието на св. Сисиний – интересно е, че част от това заклинание е преписал и свещеникът преди Пухов.

В района на Задар са намерени по-голям брой глаголически литургични книги и т.нар. „сборници с различно (духовно и литератур-

¹ Букв. прев.: Дълъг остров (б. пр.)

² От текстовете, които са записани в тетрадката, Штефанич е транслитерирал част от апокриф, а също и запис на анекдот, в който има хумористични нотки. Малко такива текстове са запазени в хърватска глаголическа традиция.

³ Текстът е подобен на този в т.нар. Дабарски бревиар от 1486 г. (Загреб, Архив на Хърватската академия на науките и изкуствата, сигн. III с. 21)

но) съдържание“. Един от тях, т.нар. „Берчичев сборник“ от XV в., е свързан чрез създаването си с Дуги Оток, може би със село Сали ([9] Вялова 2016: 19–21). Следователно тази тетрадка от началото на XIX в. свидетелства за дълъг континуитет на глаголическата писменост на Дуги Оток. Штефанич няма високо мнение за глаголическите паметници от XIX в. – в сравнение с по-ранни времена „младите“ паметници са „голям куп ръкописи, но много често с неугледен външен вид, както и съдържание. Езикът им изобщо не е уникален, това е деградирал църковнославянски език в новата хърватска или руска редакция, така че те са смесица на диалекти с локални особености“ ([8] Штефанич 1970: 17)

Трябва веднага да се подчертае, че тетрадката, която разглеждам тук, е написана във време, когато в Хърватия се заражда националното и литературно възрождение, но и когато глаголическата писменост е вече в залеза си. Тогава медицината започва с големи крачки да се развива и терапията с лекарства се осъвременява. Следователно в три аспекта тази тетрадка – не само защото е малка като формат! – е *маргинална*.

II.

На пръв поглед цитираната квалификация на Штефанич отговаря и на цялостния вид, съдържание и графически особености на тетрадката на Мате Пухов. Можем да погледнем и от друга страна: става дума за тетрадка за *лична употреба* – наистина не можем да сравним този извор с богато украсените мисали и бревиари от XV в., а по съдържание е доста скромна в сравнение със сборниците от XV и XVI в. Все пак глаголицата е оцеляла и в тази неугледна тетрадка е стигнала до нас като свидетелство за едно време и пространство – всъщност за едно културно пространство, в което се срещат глаголическата и латинската писмена продукция. Без да имам за цел да „хваля“ безкритично този дребен паметник, все пак не гледам на него като на „беден“ с „деградирал“ език, а го виждам като *куриоз*, за който е интересно да се споделят някои мисли.

Тетрадката е с малък формат, неугледна и за съжаление повредена от влагата и някои текстове е трудно или дори невъзможно да се прочетат в цялост. Не е и добре проучена, защото спада към тип източници, които, повтарям, в началото на XIX в. може да се нарекат *маргинален извор*: появява се във време, когато употребата на глаголицата вече изживява залеза си; създава се на отдалечен остров и е изписана от един свещеник и един селянин (дори не се знае името на свещеника); текстовете, които са преписани, са за лична или семейна употреба; по съдържание не е нищо изключително, нито авторите са изключителни личности, от чиито бележки биха се интересували по-късните изследователи... Изследването на хърватското глаголическо наследство е насочено преди всичко към литургичните книги, след това към сборниците, които пазят и литературни паметници, и към по-значителните истори-

чески и юридически текстове – затова такава тетрадка задължително остава извън централния фокус на изследователите.

Този извор е част от народната писменост, а може би и литература в по-широк смисъл – казвам това, имайки предвид, че са записани и някои апокрифи и стихотворения. От съдържанието се вижда кои текстове (или техни части), кои текстови групи (да не кажа жанрове) са останали в паметта и традицията, която от по-учените читатели и чиновници е преминала у народа. Следователно тази тетрадка може да бъде метафорично определена като „огледало за далечно виждане“⁴ на богатото писмено наследство, защото в тетрадката на едно място се намират и апокриф, и моралнопоучителен текст (въпроси и отговори), и коледна песен, и няколко медицински рецепти, и всякакви лични записки, които се отнасят до единия от пишещите – Мате Пухов и неговото семейство.

Тетрадката е паметник с подчертано практически и дидактичен характер, текстовете са писани без познатия „състав“ – наистина, видимо е, че първият пишещ, който е бил духовник, преписва текстовете, които по съдържание и послание са по-близки до олтара и амвона, но той преписва и заклинанията на св. Сисиний, докато селянинът Мате Пухов преписва заклинания и медицински рецепти. Начинът на писане, ръкописът и изгледът на тетрадката показват, че материалният и образователен статус на глаголящите са изоставали, но е важно да се отбележи, че някои от текстовете са писани от човек без формално образование – което показва как писмеността се е разпространила и хоризонтално. Но е добре да се спомене, че близък роднина на Мате Пухов е бил по-възрастният дон Матия Чука ([8] Шефанич 1970: 235) и е възможно по тази линия Пухов да се е научил да пише.

III.

От гледна точка на културната история тетрадката е интересна и поради факта, че показва оцеляването на старите възгледи (а и на по-старите текстови съдържания и форми), свързани със здравето, болестите и лечението. Или как магическото разбиране като своеобразен паралел (или дори противовес?) на рационалната („школската“) медицина е просъществувало през вековете.

Трябва да се обърне внимание на факта, че срещу болест е записана *молитва* – във времето, когато вече в голяма степен съществуват методи на емпирично лечение на заболявания, основани на научни знания. Но този текст се е появил на отдалечен остров и в селска среда, така че не е учудващо оцеляването на старото теургично разбиране за лечението, следователно срещу болестта – ако тя идва от някакви „зли сили“

⁴ Парафраза на заглавието на книгата: Tuchman, B. *A Distant Mirror: The Calamitous Fourteenth Century*. New York: Alfred A. Knopf, 1978.

или ако е Божие наказание за греховете – ще помогне точно молитвата, влиянието на Бог и/или светците. В средновековните хърватски глаголически лековници са запазени много от тези „абстрактни“ текстове, които отразяват и по-старите езически погледи, но и християнското разбиране за болест, здраве и лечение. Здравето е дар божи – в една молитва в Иванчичевия сборник дори Бог е идентифициран със здравето: *ti utrpene moe i utêšenje moe sьmino ti zdravie moe bezьzlobno*.⁵

Тази част от разглежданата тетрадка (макар че е доста кратка и не съдържа цялостния текст от амулета със заклинанията на Сисиний, в които се моли за помощ против разни дяволски наваждения) също насочва към възгледа, че злото е последица от действията на дявола, като някаква външна сила, против която могат да помогнат молитвите (сливане на по-старите юдейски кабалистични традиции с народните християнски разбирания) ([5] Пантелич 1973).

Най-дългият текст с „медицинска“ тематика в тетрадката е текстът против *болестта гута*, т.е. против подагра. През вековете подаграта често е била почти емблематична болест, като проказата, чумата или туберкулозата. Дълго се е смятало, че причината е била в прекаленото отдаване на ядене и пиене, но и в плътската похот⁶. В хърватските глаголически извори няма такава конотация, но подаграта или гута е била термин за болест, която предизвиква големи мъки и болки. Затова и в хърватския глаголически „Коризменяк“ (отпечатан в град Сен през 1508 г.) точно *гута* е название за тежко заболяване, което причинява силни болки и тежки мъки за болните (които трябва да изтърпят, за да получат опрощение за греховете си). Тук гута е описана като „средство“ за покаяние и получаване на опрощение, а след това и живот във вечността.

Интересно е, че в старите глаголически сборници рецептите за подагра или гута не се споменават, но се споменават камъните в бъбреците (уролитиаза, за което свидетелстват голям брой рецепти за камъни в бъбреците в хърватските глаголически лекарственици), а те често са вървели заедно. Обаче в хърватските крайморски райони често се е срещала литиазата (камъни в пикочния мехур) и понякога австрий-

⁵ Това е хърватски глаголически ръкопис с различно съдържание от XIV–XV в.; днес се пази в Загреб, в манастира на францисканците от III ред. Транслитерацията на всички глаголически цитати е направена според принципите при изработване на Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije, който се подготвя и издава в Старославянския институт в Загреб – за буквата „шта“ използвам знак ě; за буквата „джерв“ използвам ĵ, а за ят– буквата ê. Трудно четимите или повредените места в ръкописа са сложени в квадратни скоби [...].

⁶ Самото заглавие изчерпва монографията на Рой Портър и Ж. У. Русо “Gout: The Patrician Malady” [Подаграта: Болестта на патрициите]; заглавието от 1998 г. насочва към факта, че болестта векове наред се е смятала за свързана с висшите класи и е била приписвана на всякакъв вид неумереност, а болните често са били подигравани и съдени.

ските докторите са я наричали „dalmatinische Krankheit“, далматинската болест⁷. Следователно не е учудващо, че Пухов записва и молитви за *болестта гута*. Всъщност в хърватските глаголически билкарски ръководства от XIV до XVI в. не се среща дума за подагра, но е възможно често споменаваните камъни да са били свързани с подагратата. През Ренесанса и по-късно в Дубровник учените доктори са забелязали голямото разпространение на подагратата. Подагратата се споменава и в хърватската литература ([3] Глезингер 1954: 143–145), например при ренесансовия поет Никола Налешкович и хуманиста Илия Цриевич⁸. Заради това може да се предположи – дори да не се взимат предвид изследванията по история на медицината, че болестта е била често срещана и е предизвиквала мъки. Цриевич трезво и смирено пише за семейната линия на наследяване на болестта, а Налешкович „осъжда“ персонифицираната гута, която напада добродетелния (!) приятел Хекторович, и се старае да подчертае как болният приятел не е бил неумерен и извратен.

По-старите хърватски глаголически лекарственици (от XIV до XVIII в.) за лечение на „камъните в бъбреците“ предлагат предимно *емпирично* обосновани рецепти или по-точно употребата на течни отвари от лековити растения (чайове, супи), но не се споменава помощ от светци – докато за някои други болести или тегоби препоръчват молитви към определени светци или пък някоя определена молитва или част от Евангелието. Тук пък в тетрадката от началото на XIX в. (!) за помощ при гута се препоръчва точно *молитва*.

Сред най-важните „причини“ или стимули за почитане на светците през Средновековието се посочва (например от Храбан Мавър до „Златната легенда“ на Яков Ворагински от XIII в.) фактът, че светците могат да помогнат при болестите и страданията. Мненията за причините (етиологията) на подагратата не са се променили от Античността и с векове са се преписвали стари рецепти и упътвания, но през Средновековието са се почитали светци защитници против гута, като св. Андрей Първозвани, св. Себастиан, св. Мавър, св. Плацид, св. Квирин от Сисак, св.

⁷ За това вж. Dürriegl, M.-A. Glagoljska molitva protiv „gute“ s početka 19. stoljeća [Глаголическа молитва против „гута“ от началото на XIX век] // *Reumatizam* 59, 1, 2012, с. 40–42, а също и Dürriegl, M.-A., Fatović-Ferenčić, S. De lapide – za kamik. Two approaches to conservative therapy of urolithiasis [De lapide – за камъка. Два подхода към консервативната терапия на уролитиазата]. // *Acta pharmaceutica* 50, 2000: 249–257.

⁸ Вероятно най-големият хърватски латинист Илия Цриевич (Дубровник, 1463–1520) между латинските си стихове е записал и няколко за болестта си, смятайки, че е наследил подагратата от баща си, но без последващия експес. Никола Налешкович (1500?–1578, хърватски поет, комедиограф, астроном и математик, Дубровник) пише поетическа епистола (послание) на своя приятел Петар Хекторович (Хвар или Стари град 1487–Хвар 1572), който е боледувал от гута – в нея напада персонифицираната болест, която мъчи неговия приятел, когато се опитва да опише като умерен и крепък, и твърди, че подагратата не идва „от Бакх и Венера“, т.е. от твърде много вино или от телесни наслади.

Григорий Велики, св. Хилдегарда Бингенска, св. Волфганг и други ([6] Портьр 1998: 21), докато нашият Мате Пухов споменава св. Топин.

Блаженият Торфин е бил епископ на Хамар в Норвегия (Torfinus, episcopus Hamarensis, умрял през 1258г.), а след прогонването си е намерил приют в едно абатство край Брюж, в днешна Белгия. Неговият култ в Хърватия не е добре засвидетелствен, но защо точно св. Торфин/Топин трябва да бъде молен за помощ при подагра, остава тайна. От живота на този светец е известно, че е бил много набожен и пример за търпение и милосърдие; може би точно заради неговото изключително търпение закрилата му може да помогне на онези, които трябва да бъдат търпеливи в понасянето на болестта. Тук се отразява и старото виждане, според което Бог (или Исус) е *magna medicina*, а качествата, които помагат, са търпение и милосърдие – според думите на св. Амвросий: *patientia perfectio caritatis est*. От молитвата се вижда, че се търси помощ в страданието, не става дума за излекуването!

За съжаление, тетрадката е повредена, буквите са избелели и не е възможно да се възпроизведе цялостно текстът. Но и само няколко цитата са достатъчни да покажат характера му. Така на л. 26-26v и отново на л. 27 се чете:

molitve pridobre na poštene slavnoga Topina biskupa protiv bolesti od guta. Sveti Topine Isukrstov ispovedniče i biskupe koji sjaš za krst i za Boga [...] zagovaraūći [...] bol od guta [...] ruku i nogu [...] za naše grie nego zdravi i čitavi živimo na ovomu s(vè)tu [...] po molitvami tvoimi [...] moli za nas [...] sveti Topine [...] da bismo bili dostoini i sigurni molimo.

[предобри молитви на достопочтения славен епископ Топин против болестта гута. Свети Топине, изповеднико на Исус Христос и епископе, който сееш за кръста и за Бога [...], застъпващ се [...] болестта гута [...] на ръцете и нозете [...] за нашите грехове, да живеем здрави и читави на този свят [...] според твоите молитви [...] моли се за нас [...] свети Топине [...] за да сме достойни и сигурни молим]

Теургичният поглед произтича от детайлите молитвата да се отправя към светеца да помогне на грешните (за нашите грехове), а може би по този начин и страданието, което причинява болестта гута (а е добре познато, че това са много болезнени пристъпи), се приема като наказание за греховете. В този случай помага само молитвата. Остава обаче неясно защо се търси защитата точно на св. Топин (Торфин).

За разлика от подаграта, която е била може би nelечима, Пухов е записал емпирично основани рецепти против краста и кашлица, които са помагали и лекували. Рецептата за препарат за краста се чете трудно, но може да се разбере следното:

uzmi malo sunpora [...] praha i luga od noći od sviče [...] ula [...] skuhati i pomazati se tri put po rukah i od guzice dol do pet tretji put prominiti robu

[вземи малко сярра [...] прах и луга от нощта до зазоряване [...] олио [...] свари и се намажи три пъти по ръцете и от задника до петите и три пъти сменяй дрехата (долната)]

Така лечебните съставки с минерален произход, които са се използвали с векове, е трябвало да се сварят в олио (вероятно зехтин) и с тях да се мажат ръцете и краката на болния. Сяррата се е използвала още през Средновековието, а мехлемът от сярра и зехтин помага, защото намалява усещането за сърбеж, унищожава паразитите и има размекващо действие. ([1] Чеч-Линденвалд, Шмит-Ла Бом 1950: 259). Лугата (германизъм, от немски *Lauge*, т.е. вода, в която е сварена пепел) се е използвала както за външна, така и за вътрешна употреба (например пепел от изгорени животни против камъни в бъбреците за намаляване на киселинността). Поради алкалното си действие пепелта, т.е. лугата, се е използвала през вековете в различни сапуни въпреки сериозните странични ефекти ([1] Чеч-Линденвалд, Шмит-Ла Бом 1950: 429). Трябвало е да се смесят тези съставки в олио (вероятно зехтин), което подхранва кожата. А могат да се разчетат и упътванията в разглеждания ръкопис, че след това трябва да се сменят дрехите, за да не се разпространява болестта. Тук става дума за лекарство под формата на *мехлем (маз)*, с който е трябвало да се намаже болното място, а също се разчита и думата *luga* „луга“, тоест идеята е по този начин да се изсуши кожата и да се облекчат болките. Думата *guzica* „таз, задник“, която се използва в словосъчетание, за да се обозначи бедрото, предполагам, не е имала вулгарно значение, а е била неутрално обозначение на част на тялото. ([7] Скок 1971: 640).

При Пухов Штефанич споменава само една рецепта против краста, но след внимателно четене установих, че тук всъщност са записани две рецепти за тази болест, втората от които е упътване за купуване на прах (*polvere*, което е италианизъм, *polvere*) за помощ на болния:

Druga mast za srab kupi malo polvere dogančielo

[Другият мехлем за краста купи малко пулвер доганчиело].

Тази част е наистина трудна за четене: споменава се *mast* „мехлем, маз“ като вид препарат, а като съставка, предполагам, че става дума за изкривена форма на италианското „*dragoncello*“, прах от растението *tarragon* (*Artemisia dracuncululus* L.), което в дерматологията се използва против гъбички и други кожни заболявания, защото има антимикуробно действие, съдържа етерични масла и витамин С и помага при зарастването на повърхностни рани, а може да има и противовъзпалително действие. Но записът на рецептата е много повреден и затова не може да се анализира и съответно не може да се направи крайно заключение.

В тези „медицински“ текстове се вижда, че някои съставки са се *купували* готови в магазините, лекарствата вече не са се приготвяли само от местните лековити растения. Не е възможно да се потвърди дали е

ставало дума точно за болестта *svrab* „краста“ (*scabies*), защото наименованията на болестите не са били „термини“ в строгия смисъл на думата, а са покривали и други значения. По съставките и упътването се вижда къде трябва да се постави лекарството и че става дума за някакъв дерматит, като един от симптомите му е бил сърбеж, или по-точно – краста, а лековитото средство е било под формата на мехлем. Това е пример как не бива да търсим буквални и точни рецепти, съпоставими с днешните, в старите текстове.

Подчертано повреден е текстът за *кашлица* в долната част на страницата; много трудно се разбира, че става дума за лечение на кашлица и че се препоръчва приготвяне и пиене на гореща напитка (супа) от сварени маслинови клонки, т.е. вероятно листата на клонките:

skuhaĵ mal gran olveni [...] vruĉe popiĵ [...] dobra stvar

[свари малко маслиново клонче [...] горещо изпий [...] добро нещо]

Накрая може да се разчете изразът *dobra stvar* „добро нещо“ – тоест който и да е написал упътването, е бил уверен в действието му (ефикасността).

По форма и „стил“ написаните рецепти са подобни на записаните в най-старите запазени хърватски глаголически лековници от XIV и XV в. (и двата се пазят в Архива на Хърватската академия на науките и изкуствата в Загреб, по-старият е със сигнатура IV d 56, а по-късният със сигнатура IV d 55). Упътванията са кратки, оскъдни, няма сведения за количествата на съставките, които трябва да се вземат, но имат рационална основа. Това са типични паметници от времето на манастирската медицина, които често обединяват текстове с абстрактен характер (заклинания, молитви) и емпирично основани състави (рецепти, упътвания за лечение, диети). Сярата векове наред – още от Диоскурид – се е използвала за лечението на различни кожни заболявания (дори и на проказа), защото има антисептично действие, а пепелта (лугата) е била основа на много препарати. В първата рецепта за краста се вижда, че не се дава упътване за количеството, а за начина на приготвяне и прилагане – болните части на тялото (тук става дума за краката) трябва да се мажат отгоре надолу, до петите.

IV.

Въпреки изредените по-горе оправдани колебания на Штефанич относно глаголическите паметници от XIX в., смятам, че културно-историческата важност на тази тетрадка е точно в това, че свидетелства за *съществуването* на различни парадигми в една област и *оцеляването* на някои съдържания/знания през вековете. Този малък паметник недвусмислено показва, че един селянин от Дуги Оток е бил грамотен и е писал тъкмо на глаголица във време, когато тя вече се е използвала много по-малко като живо средство за комуникация в сравнение с латинското писмо. Тук можем да открием може би подсъзнателния стре-

меж да се пази традицията. Писмеността по това време вече не е само в кръга на образования и заможен елит, а изглежда, че във всекидневната употреба глаголицата е оцеляла основно в т.нар. низова култура. Това е феномен, който тепърва трябва да се осветлява и чак тогава да се правят заключения. Но това, което се вижда, е очевидно доказателство за *двуписмеността* (глаголица, латиница) на един далматински остров в началото на XIX в.⁹

Различните текстове в тетрадката на Пухов показват, че става дума за низова, народна култура, за ръкопис с практична информация, който е служил за лични цели и се е използвал в едно семейство. Това е може би и далечната прилика със старите хърватски глаголически нелитургични сборници, които също се характеризират с подчертана пъстрога на съдържанието, като понякога не е възможно да се утвърди „критерий“, „ред“ или „система“, според които текстовете са подбирани и записвани. И тук е така: духовникът записва текстове с морално-поучително и религиозно съдържание, а селянинът – рецепти, заклинания и лични записки. Обаче това, в което съвпадат и се докосват тези двама книжовници и/или собственици на тетрадката, е точно – *заклинанието*! Тези данни са много интересни, но за това може да се напише отделен текст.

За мотивите на изписване на отделните текстове може само да се гадае. Вероятно е преписано това, което в съзнанието на пишещия и семейството му се е помнело, това, за което се е смятало, че трябва да се спаси от забравата. Също вероятно този паметник може да ни подсказва какви книги пишещите са притежавали или поне познавали. Текстовете не са литературна ценност, но нямат и такива претенции.

В заключение бих казала, че този малък, неугледен ръкопис всъщност е специфична наследствена следа: свидетелства не само, че глаголицата е оцеляла в (лична) употреба до първата четвърт на XIX в., но и че се е разпространила сред народа, който е умее да пише с нея – свещеникът (ученият човек), но и селянинът Мате Пухов. Това показва, че в някои части на Хърватия глаголическата писменост е гаснела бавно, през по-дълъг период, „предавайки постепенно на новото време създадените и събрани през вековете ценности“ ([4] Херцигоня 1975: 429). Тази тетрадка изглежда като малък „пътник във времето“, като отражение на една някога богата литературна и писмена глаголическа традиция по хърватските земи.

⁹ Трябва, макар и между другото, да се спомене, че *двуписмеността* (латиница, глаголица) и *триезичието* (хърватски църковнославянски, хърватски, латински език) съществува в широкия задарски регион векове наред, защото в този културен ареал паралелно се пишат глаголически сборници като т.нар. Тконски сборник от началото на XVI в. и Фатевичев сборник от ранния XVII в., но и ренесансови произведения като първия хърватски роман „Планини“ на Петър Зоранич от 1536 г., а е била богата и латинската литературна продукция. ([2] Франичевич 1974: 85–90.)

Литература

- [1] Чеч-Линденвалд 1950: Czetsch-Lindenwald, H, v., Schmidt-La Baume, F. *Salben – Puder – Externa. Die äußeren Heilmittel der Medizin*. Berlin – Heidelberg: Springer Verlag, 1950. 492 s.
- [2] Франичевич 1974: Franičević, M. Razdoblje renesansne književnosti. U: *Povijest hrvatske književnosti 3: Od renesanse do prosvjetiteljstva* (ur. M. Franičević, F. Švelec, R. Bogišić), Zagreb: Liber – Mladost, 1974, s. 7–174.
- [3] Глезингер 1954: Glesinger, L. Podagra i litijaza u starom Dubrovniku. // *Liječnički vjesnik* 74, 3–4, 1954, s. 142–145.
- [4] Херцигоня 1975: Hercigonja, E. *Povijest hrvatske književnosti 2: Srednjovjekovna književnost*, Zagreb: Liber – Mladost 1975, 484 s.
- [5] Пантелич 1973: Pantelić, M. Hrvatskoglagoljski amulet tipa Sisin i Mihael. // *Slovo* 23, 1973, s. 161–203.
- [6] Портер, Русо 1998: Porter, R., Rousseau, G.S. *Gout: The Patrician Malady*. New Haven – London: Yale University press, 1998. 393 s.
- [7] Скок 1971: Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. I A – J*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971, XXXVIII + 789 s.
- [8] Щефанич 1970: Štefanić, V. *Glagoljski rukopisi JAZU, sv. II*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1970. 290 s. + албум.
- [9] Вялова 2016: Вялова, Св. О. (сост.). *Глаголический сборник XV. в. Российская национальная библиотека. Собрание Ивана Берчича, ф. 67, Берчич No. 5. // Glagoljski zbornik XV. st. Ruska nacionalna biblioteka. Zbirka Ivana Berčića, f. 67, Berčić br. 5*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru – Sveučilišta u Zadru, 2016. 221 s. (+ копије)

Превод
СИМОНА-АЛЕКС МИХАЛЕВА
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
✉ sunny_alex@abv.bg